

PRÍSPEVOK K DEJINÁM PUKANSKÉHO OPEVNENIA

Marta Švoliková

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre, pobočka Levice
Vojenská 1, 934 01 Levice. E-mail: marta.svolikova@sanr-plv.vs.sk

Abstract:

Švoliková, M., 2006: Contribution to History of Pukanec fortification.
Acta Mus. Tekovens. Levice 6: 73-80.

Ramparts in Pukanec is the only preserved fortification system in the district of Levice. The mining town Pukanec first had a wooden fort – palisades. The town started to built stone ramparts in 1578 under the supervision of imperial fortification engineers Giulio Ferrari and J. Wadler. A preserved part of the fort with three bastions was entered on the Central list of the conservation fund in 1964.

Key words: Fortification, palisade, bastion, town Pukanec, Turkish danger, architect Giulio Ferrari.

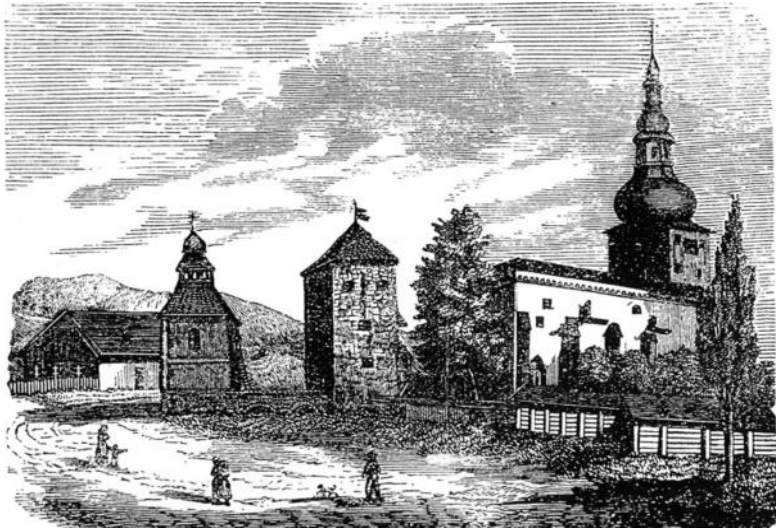
Hradby sa považujú za jeden z prvkov mestskosti ¹. Niektoré mestá však ostali bez hradieb, lebo výstavba hradieb bola nákladnou položkou v hospodárení mesta a rozsiahlym stavebným dielom. Preto sa na výstavbe hradieb jedného mesta – a to je aj prípad Pukanca – zúčastňovali viaceré mestá a stolice. Pre banské mestá je typické, že ich opevnenia vznikali prebudovaním farských kostolov na tzv. mestský hrad. Mesto bolo prinútené prikročiť k výstavbe kamenných hradieb v 16. storočí pod tlakom tureckého ohrozenia.

Zo zachovaných písomných prameňov nie je možné zistiť, v ktorom roku sa Pukanec prvýkrát opevnil drevenou palisádou. Podľa niektorých autorov ² mesto malo už od husitských vojen hradby a v roku 1437 ³ sa spomína drevené opevnenie palánok – palisády. Pukanec ako väčšina miest v tomto období bol chránený len dreveným plotom, kolovou hradbou prepletenu prútím a haluzinou, ktorá bola spevnená hlinenou omietkou. Múrom bol chránený katolícky kostol, ktorý ohradili v 15. storočí, resp. na začiatku 16. storočia. O jeho opevnenie sa svojou prezieravosťou zaslúžil

¹ Podrobne sa definícií a pojmu mesto a mestským fortifikačným systémom venuje vo svojej štúdií SEGEŠ, Vladimír. Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. In: Vojenská história, 2, 1998, č. 1, s. 3 – 20.

² KRÍŽKO, Pavol. Pukanské hradby v 16. storočí. In: Slovenský domový kalendár na rok 1895

³ ZAMBOJ, Ján a kolektív. Pukanec (pamätnica k 900. výročiu) Osveta Martin 1975, str. 73

Obrázok pukanskej pevnosti z kalendára
István Bácsi naptára Képes kalendáriom, vyšlo 1857 v Budapešti

Alexander Thurzo, kráľovský správca baní v Pukanci⁴. Do múru bola zabudovaná bašta, štyri poschodia vysoká budova. Popod ňu sa chodilo do kostolného areálu. Vrchné poschodia nad bránou slúžili aj ako radnica (až do postavenia novej v 18. storočí) a pozorovateľňa. Tieto priestory slúžili aj ako sklady, tzv. pracháreň⁵ a v poslednej štvrtine 18. storočia už hrozili zrútením do cintorína, ktorý obklopoval kostol⁶. Bašta bola zbúraná v roku 1860.

Turci sa do blízkosti Pukanca dostali v lete 1544. 16. augusta napadli Levice, mesto podpálili, ale hrad sa im dobyť nepodarilo. Dostali sa do blízkosti juhoslovenských miest a hradov, ktoré chránili vstup do stredoslovenskej banskej oblasti, ktorá ich priťahovala svojím bohatstvom. Po víťazstve Turkov pri Plášťovciach ohrozené banské mestá tlmočili kráľovským komisárom opätovnú žiadosť o zosilnenie posádok v Leviciach, Bátovciach, Pukanci, Hronskom Beňadiku a v Krupine. Pukanec ležal na hlavnej, strategicky dôležitej ceste, vedúcej do stredoslovenskej banskej oblasti. Tvoril bránu k stredoslovenským banským mestám.

⁴ ZREBENÝ, Alexander. Matej Bel a stredoslovenské banské mestá, str. 60-61. In: Metodický spravodaj Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. Mimoriadne číslo venované 330. výr. narodenia M. Bela, Banská Bystrica 1984

⁵ Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Nitre, pobočka Levice (ďalej MV SR, ŠAN-PLV). Fond Magistrát mesta Pukanec (ďalej MMP), mestský protokol č.1 (1654-1684), zápis z 28. apríla 1659... bašta pri kostole bola pridelená pre potreby civilov a nemeckého farára ako sklad.

⁶ Ministerstvo vnútra SR, ŠAN, pobočka Levice. Fond MMP, adm. spis č. 168/1796

Na jar v roku 1569 koly v pukanskom plote odhnili a mestská hradba, ktorá mala chrániť Pukanec sa zvalila práve vtedy, keď bola najviac potrebná. Správa o tejto udalosti bola zaslaná aj kráľovi Maximiliánovi, ktorý vyslal do Pukanca odborníkov, aby rozhodli, ako Pukanec čo najskôr opevniť. Urobil sa rozpočet: na zrubenú ohradu, na ktorú by bolo treba 3000 zlatých, alebo plot z kolov a prútia za 1500 zlatých. Pre nedostatok financií rozhodli sa urobiť len prútený plot, čím bol poverený správca banskobystrickej komory Ulrich Dreyling. Kráľ prikázal poskytnúť 300 zlatých z prostriedkov komory a poslal do Pukanca 50 vojakov pod velením Juraja Barbariča. Zároveň boli mestu odpustené dane a aj táto suma sa mala dať na výstavbu ohrady. Ulrich Dreyling žiadal, aby na výstavbu prispeli aj ostatné banské mestá, keďže pukanská ohrada bude slúžiť na ochranu aj im. Banské mestá, okrem Banskej Štiavnice a Kremnice, nechceli prispieť, dôvodiac, že samé majú beztak veľké výdavky na vlastnú obranu. Na Dreylingovo naliehanie konečne 30. septembra 1569 na spoločnej schôdzke siedmich banských miest v Banskej Bystrici odhlasovali zástupcovia miest príspevkov 300 zlatých⁷.

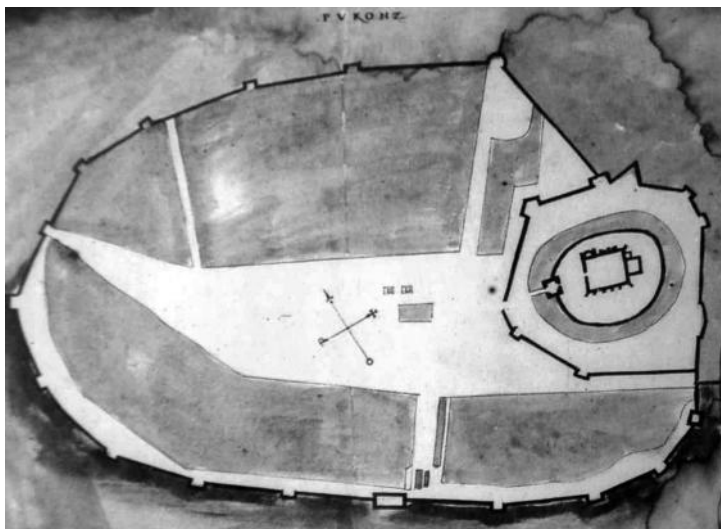
Novú kolovú hradbu so zemným násypom začali stavať ešte jeseni roku 1569, no údajne pre daždivú jeseň a rýchlo nastúpivšiu zimu museli byť práce zastavené a pokračovali až v nasledujúcom roku⁸. Kedy bol nový pukanský plot dokončený, sa nám zistiť nepodarilo. Zákonný článok č. 19 z roku 1569 nariadil na posilnenie Pukanca verejné práce Hontianskej, Turčianskej, Liptovskej a Oravskej stolice. Už pri stavbe nového oplotenia vysvitlo, že medzi ním a vonku ležiacimi domami bolo príliš málo priestoru. Novú hradbu bolo problematické brániť, hlavne vtedy, ak by útočník stavby priliehajúce k hradbe podpálil.

Obranou banských miest sa zaoberal snem 13. apríla 1578. Rozhodlo sa, že Pukanec bude opevnený kamenným múrom. V tomto čase bolo mesto ohrozované neustálymi útokmi tureckých vojsk. Jeho okolie bolo vypaľované a drancované, obyvatelia chytení v poli pri práci, či pasení dobytka zabití, alebo odvedení do zajatia. Kamenné hradby začalo mesto stavať už v roku 1578 pod dozorom cisárskych fortifikačných inžinierov Giulia Ferrariho a J. Wadlera. Z toho obdobia pochádza pravdepodobne najstarší nákres pôdorysu opevnenia Pukanca od Nicola Angieliniho. Vyhotovený bol v rokoch 1572-1573 a je uložený v Štátnom archíve v Karlsruhe v zbierke vojenských máp a plánov z obdobia tureckých vojen⁹. Giulia Ferrariho snem v roku 1578 vymenoval za hlavného dozorcú fortifikačných stavieb pre celú oblasť banských miest. Rozhodnutím arcivojvodu Ernesta z 28. júla 1578 bolo na opevňovacie práce v Pukanca a Krupine uvoľnených 2000 zlatých. Peniaze sa mohli

⁷ KRÍŽKO, Pavol. cit. str. 82

⁸ ZAMBOJ Ján a kol. cit. str.123

⁹ zbierka je publikovaná v práci György Kisari Balla: Kriegskarten und Pläne aus der Türkenzeit in den Karlsruher Sammlungen. Karlsruhe térképek a török háborúk korából. Budapest 2000. Nákres Pukanca je na str. 186, inv. č. 303

Nákres pukanskej pevnosti od N. Angieliniho

použiť len podľa pokynov hlavného kapitána a architekta ¹⁰. V týchto pohnutých časoch bolo mesto odkázané len na obranu, ale, ako vyplýva z veľmi torzovito zachovaných archívnych prameňov, pre skutočné zabezpečenie mesta sa urobilo málo. Hradby sa stavali – s prestávkami – v rokoch 1578-1595. Opevnenie nebolo nikdy dokončené. Podľa rozkazu z roku 1571 konečne zbúrali domy priliehajúce k mestskej ohrade z vonkajšej strany, pretože tu stále bola hrozba, že ak by Turci zapálili tieto domy, zhorela by aj ohrada ¹¹. Stavba opevnenia si vyžiadala zbúrať na oboch stranách hradby veľa domov, aby obrana mohla byť účinná. Pukančania sa tomu bránili, ale napriek tomu bolo v roku 1577 zbúraných vyše 60 domov, čo vtedy bola takmer tretina celého mesta. V r. 1583 sa pukanský richtár sťažoval, že vo vnútornom meste ostalo len 21 domov ¹². Nové domy si Pukančania postavili pod horou.

Opevnenie malo tvar obdĺžnika s tromi bastiónmi, s dvoma bránami (Hornou a Dolnou, resp. Levickou bránou) a troma fortňami – brámkami pre peších. Stavebným materiálom bol kameň a tehly. Kamenné murivo sa kladlo do riadkov. Nárožia bastiónov boli previazané opracovaným kameňom väčších rozmerov a pravidelných tvarov. Opevnené bolo len námestie s dvoma radmi domov, ktoré vtedy patrili nemeckým podnikateľským-ťažiariským rodinám.

¹⁰ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, Fond Mesto Krupina: Inventár listín, listov a príbuzných písomností 1238-1605 (1919). Inv. č. 335

¹¹ Pri návšteve na jar v roku 1571 generál Šimon Forgách rozkázal, aby strechy domov a humien, ktoré boli blízko mestskej ohrady rozobrali a humná celkom zbúrali.

¹² TESÁK, Peter. Úvod k inventáru k fondu Magistrát mesta Pukanec str. 9. strojopis MV SR, ŠAN-PLV

Po roku 1595 mal Pukanec pokoj od Turkov na vyše 30 rokov. Výstavba kameného opevnenia nepokračovala. Keď roku 1629 Turci obnovili svoje výpravy, krajin-
ský snem viackrát nariadil pokračovať v prácach na stavbe hradieb.

Pukanec 7. augusta 1629 prosil ostatné banské mestá, aby mu pomohli najmä teraz, keď po poslednej morovej epidémii klesol počet obyvateľov Pukanca na jednu tretinu.

Zákonný článok č. 92 z roku 1635 určoval na opevnenie Pukanca verejné práce Liptovskej stolice. Snemy v rokoch 1647 a 1649 príkazy na dokončenie opevnenia Pukanca zopakovali a nariadili aj opatrenie mesta strážou. Chýbajúcu časť opevnenia nahradili len dreveným parkanom. V roku 1650 bol na ťaženie kameňa a pálenie tehál určený slúžnovský okres Michala Bánfiho. V roku 1652 ten istý okres vozil do Pukanca raždie na palánok. Zákonný článok č. 3 z roku 1655 nariadil vydržiavať v Pukanci posádku pozostávajúcu z 50 jazdcov a 50 pešiakov ¹³.

V auguste 1640 Turci Pukanec vyrabovali a z veľkej časti mesto vypálili. 1. októbra toho istého roku zaútočili opäť, zvyšok mesta obrátili na popol, mnoho ľudí povraždili, odviekli do zajatia a odohnali všetok dobytok. Túto udalosť opísal v historickej povesti Hrozná noc pukanská kremnický archivár Pavol Krížko. Zápisnica mestskej rady v Kremnici z 2. októbra 1640 podľa správy o pukanskom nešťastí hovorí: „...včerajší deň ráno ... o tretej hodine došlo asi 12 zástav Turkov ... pod Pukanec, na rôznych miestach ho zapálili, mnohých ľudí porúbali, mnohí v ohni zahynuli... Celé mesto, okrem niekoľko málo domov a kostola, je vypálené. Pretože Pukančania majú nedostatok pušného prachu a nábojov, naliehavo prosia, aby sme ich strelivom a mužstvom podporili. Ostatné banské mesta sa v tejto ťažkej situácii zachovali nie najochotnejšie: napr. Nová Baňa s výčitkou, že sa Pukančania starajú len o svoje vinice, odoprela akýkoľvek príspevok. Banská Bystrica poslala na obranu mesta 100 vojakov. Ľubietová, od tureckého nebezpečenstva najvzdialenejšia, dala prach a olovo a okrem toho aj peniaze, na najatie obrancov ¹⁴.

Pukanec podal správu o zničení mesta ostatným banským mestám 4. októbra. Okrem opisu udalosti oznamuje, že ostrihomský beg bol veľmi nahnevaný na svojich vojakov, že mu priniesli malú korisť. Pukančania oznámili, že beg vyzval Pukanec, aby sa najneskoršie do 14 dní vzdal, lebo príde sám s vojskom, obkľúči „pukanský zámok“, čím zrejme myslel kostol s opevnením a zborí ho tak, že neostane ani kameň na kameni. Keď pukanský notár písal túto správu, palatín Mikuláš Esterházy už vedel o spustošení Pukanca a vyzval predstavenstvá ostatných banských miest, aby Pukancu poslali na obranu mužstvo a poskytlí pomoc na obnovenie opevnenia. Vo svojom prípise vtyčkal banským mestám, že sú príčinou tohto nešťastia, pretože neposlúchli jeho napomínanie a odopreli Pukancu pomoc, hoci Turci mestu už dávno hrozili ohňom a mečom. Ani vzťahy medzi mešťanmi a zriadenou posádkou neboli

¹³ BOROVSZKY, Samu. Hontvármegye. str. 324.

¹⁴ ZAMBOJ Ján a kolektív. cit. str. 133.

najlepšie¹⁵. Preto sa aj Pukanec stal ľahkou korisťou rabujúcich osmanských vojsk v závere ich poslednej veľkej výpravy 14. mája 1664, kedy ho opäť vypálili. Po zažehnaní tureckého nebezpečenstva nastal postupný rozvoj Pukanca. Pukanec sa viac neopevňoval, ale hradby vtláčili svoju pečať na pôdorys mesta, jeho námestie ležiace na pomerne prudkom svahu je obdĺžnikového tvaru. Keď hradby stratili svoj obranný význam, stali sa prekážkou v stavebnom rozvoji mesta. Okolo hradieb vznikali postupne nové ulice, dve z nich doteraz nesú pomenovanie Na múre, Za múrom. Ulička Na múre je pomenovaná podľa toho, že domy sú postavené priamo na mestských hradbách v priestore za kostolom.

Hornú (Štiavnickú) bránu zrútili už koncom 18. storočia. Dolná, Levická, stála do roku 1899. Budova strážnice pri Dolnej bráne bola zbúraná až v roku 1969.

Dolná pukanská brána

Rekonštrukcia hradieb v rokoch 1973–1975.

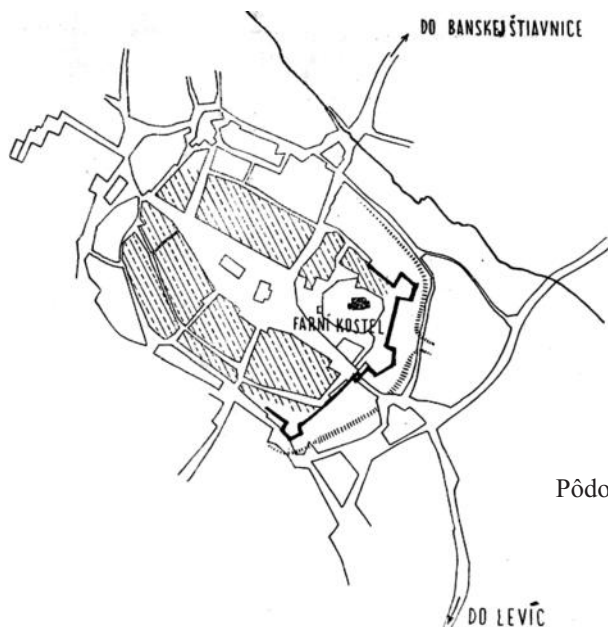
Historické jadro Pukanca bolo v roku 1963 a zachovaná časť opevňovacieho systému v októbri 1964 zapísaná do štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok. Technický stav pamiatky bol už v tomto období dezolátny – zachované bolo len opevnenie pod kostolom, na mnohých miestach už vo veľmi zlom stave. V roku 1973 boli pukanské hradby Okresným národným výborom, odborom kultúry v Leviciach zaradené do zoznamu bezprostredne ohrozených pamiatok mimoriadneho významu. Zameranie pamiatky vykonal Pamiatkostav, n. p., Žilina v lete 1973. Pri plánoch na rekonštrukciu sa počítalo aj s archeologickým prieskumom. Vtedajší odbor kultúry uznal arche-

¹⁵ MV SR, ŠAN-PLv. Fond Magistrát mesta Pukanec, mestská kniha č. 1. zápis zo dňa 17. septembra 1657: dvaja mušketeri z posádky dopíchali občana Juraja Luptáka

ologický prieskum stavby za nepotrebný, lebo obnova bývalej priekopy vzhľadom na stav okolia časti hradieb (zastavané plochy, záhrady, vtedy nedoriešený prístup k hradbám, priekopa z časti zavezená) bola nereálna. V približnej potrebe nákladov bola na výskum určená suma 80, resp. 100 tisíc Kčs. Nevyužitie tejto príležitosti, možnosti čerpať financie aspoň na základný archeologický prieskum je dodnes nenapraviteľnou chybou, pretože v intraviláne Pukanca sa dodnes nerobil rozsiahlejší archeologický výskum. Pri lokalite takéhoto významu to bola nevyužitá možnosť, ktorá, dúfajme, sa naprávi v tomto tisícročí.

Zachovaná časť hradieb bola vplyvom poveternostných podmienok a náletovej vegetácie značne rozrušená. Kamenné murivo a hlavne koruna hradieb zvetralá, v niektorých úsekoch hradby boli popraskané až do základov, pojivo zo škár vyplavené a vypadané. Z múru boli vypadané celé kamene, ktoré, ak sa našli ešte v priekope, poslúžili pri rekonštrukcii. Ďalší kameň potrebný pri sanácii, sa lámal v miestnom kameňolome. Staticky sa zabezpečili porušené časti. Priestor bývalej priekopy sa vyčistil od náletovej vegetácie a burín a zatravnil. Z priestoru pod hradbami boli odstránené rôzne hospodárske stavby, šopy, ktoré boli k nim pristavané. Zčasti boli asanované aj objekty postavené priamo na múre.

Iróniou osudu pukanských hradieb je, že ani ich rekonštrukcia vlastne nebola dokončená. Opravené hradby síce boli prezentované ako významná stavebná pamiatka pri oslavách 900. výročia prvej písomnej zmienky o obci v roku 1975. Rekonštrukcia bola skolaudovaná v roku 1976, ale podľa materiálov bývalého odboru kultúry Okresného národného výboru v Leviciach mala nasledovať aj druhá etapa

Pôdorys zachovaných hradieb
(autor Václav Mencl)

rekonštrukčných prác – múr sa mal pokryť šindľovou strieškou, okolo hradieb sa mal vybudovať chodník z lomového kameňa, uvažovalo sa o asanácii ďalších objektov, pristavených na múre, okrem rodinných domov v časti za kostolom.

Zachovaná časť hradieb sa tiahne od hlavnej cesty smerom ku kostolu. Dnes už hradby netvoria dominantu obce, pred zrakmi návštevníkov sú ukryté, z hlavnej cesty Levice – Pukanec ich nie je vidieť. Nie je tu žiadna orientačná tabuľa, ktorá by upozorňovala na existenciu tejto kultúrnej pamiatky, ktorá je dokladom jednej z variant opevňovania našich miest. V našom okrese je to jediný zachovaný systém mestských hradieb.

Pukanské hradby, stav v roku 2006